

Investigating the Power Relationships in Vis and Ramin Story According to Michel Foucault's View

Mohamad Hossein Nikdar Asl^{1✉} Hossein Bagheri²

1. Corresponding Author, Associate Professor of Persian Language and Literature Dept, University of Yasouj.

Email: Mnikdarasl@yu.ac.ir

2. PhD Student of Persian Language and Literature Dept, University of Yasouj.

Email: hossein.ba62@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
21 May 2025
Received in revised form:
19 October 2025
Accepted:
19 October 2025
Published online:
21 March 2026

Keywords:
Michel Foucault, power relations, resistance, Vis and Ramin.

The present study describes and analyzes the manifestations and instances of power in the relationships of the characters in the epic poem Vis and Ramin, by Fakhreddin Asad Gorgani. The main issue of this research is to analyze and explore the question of how power is distributed in the context of social relations and relationships between individuals in the studied society and how the strategic strategy of individuals in resistance or demonstrating the degrees of enjoyment of freedom is manifested. The present study is formulated as follows using the method of qualitative content analysis based on documents, relying on the central components of Michel Foucault's perspective on the subject of power: power strategy, manifestations of the exercise and manifestation of power, the relationship of power to freedom, resistance and transgression, institutions and forces that direct or stabilize power. Based on the results of the discussion, it was argued that power in this system is not centralized and flows in a dispersed manner at all levels of society. As it was shown how the characters in this system, regardless of their hierarchical position, are in a wide network on the path of exercising power. In a way, power can be seen as a guiding element at all levels of the behavior and speech of the characters in this story. Resistance and transgression strategically display specific ways of responding and reacting, which themselves indicate the degrees of freedom of individuals in the face of power.

Cite this article: Nikdar Asl, Mohamad Hossein, Bagheri, Hossein. (2026). Investigating the Power Relationships in Vis and Ramin Story According to Michel Foucault's View. *Journal of Lyrical Literature Researches*, 24(46), 229-246.

<http://doi.org/10.22111/jllr.2025.52098.3345>

© Nikdar Asl, Mohamad Hossein, Bagheri, Hossein.

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

Extended abstract

1. Introduction

Michel Foucault (1926-1984) rejects the hierarchical understanding of the concept of power and believes that power is not a simple concept communicated from top to bottom and in a commanding manner, but rather flows in a network of intricate relationships and different layers of social and linguistic interactions. (Deleuze, 2010: 59) Understanding power in Foucault's thought requires understanding the relationship between the exercise of power and the freedom of individuals, the strategy of power and the possibility of transgression, and the relationship between power and resistance. Each of these concepts sheds light on some of the dark corners of individual action and reaction in the social arena.

This study, stating that the evolution in recent theories has been able to expand the understanding and recognition of individuals in social and human spheres, considers it necessary to benefit from the capacity created in literary studies to revive the precious heritage of ancient Persian literature. One of the classic and thought-provoking works of Persian literature is the collection of poems Weiss and Ramin by Fakhreddin Asad Gorgani. In this study, a different reading and a new understanding of the intratextual relationships and relations of the Weiss and Ramin poetry system are the main goals of the authors. The main issue of this research is the way in which power is distributed and expanded in the context of social relations and the examination of its function in the relationships between individuals in the studied society. Therefore, it addresses the question of how the methods of exercising power and reacting to it are displayed at different levels of society and how the strategic strategy of individuals in resisting or displaying their degrees of enjoyment of freedom is manifested?

2. Research methodology

This research was conducted using the qualitative content analysis method of documents. The data collection tool in this research is in the form of documents and library study. In this regard, after explaining Michel Foucault's theoretical foundations regarding power and formulating its main components, the relationship between the characters of the study subject was analyzed using the content analysis method.

3. Discussion

From the beginning of the story of Weiss and Ramin, the romantic and power-based challenge in the story begins with Shah Mobed's request. Although Shah Mobed has the highest political and social position, fulfilling his request can only be interpreted as a possibility, because Shahro can resist it. Shahro wants to emerge victorious from this game by delaying his response, suspecting her infertility. The tactic that Shah Mobed and Shahro use in this conversation is a strategy of struggle in which both try to win this game by advancing their own desires.

In this story, although the story takes a specific direction with Shah Mobed's request and Shahro's response, it expands and takes on different dimensions through the social life of the two. The game is displayed at different levels, and the entry of each actor changes the balance of power. In this arena, power is not simply a one-sided force from top to bottom. In this approach, power appears as a relational matter. Paying attention to the field of resistances against power helps us to better understand power relations. In a part of the story, with the plot of Ramin's love, Dayeh's mediation, and Weiss's stance, we see that the internal conflict of individuals and the conflict of will of the actors emerge. In this ups and downs dialogue, the main element of the story revolves around the exercise of force and power, with awareness of the possibility of transgression and resistance. The trinity of Ramin, Dayeh, and Weiss, who openly and freely play dice, and each thinks of his own victory in some way or trick, plays a role in this context. In this poem, Weiss is a symbol of defiance and rebellion. He never gives in to fear of threats and intimidation. He is not afraid of social norms and structures, nor of stigma and disgrace. His behavior is full of rebellion and resistance.

Culture and its constituent elements are sometimes used as a speeding machine to achieve the goal, sometimes as an obstacle to slow down the opponent. For example, after a campaign, Shah Mobad first turns to dialogue with his opponent. He tries to soften Shahro's heart with tempting words and

promises, and on the other hand, with the help of cultural norms and customs, he also makes him ashamed of his actions.

The social structure and context are considered one of the solid and practical bases in power relations in this system. Accordingly, before any action, even the king tries to justify accepting his action. In the debates and challenges in this text, one of the parties always refers the other to popular judgments about speech and action in order to convince him; or by raising the fear of God and the Hereafter, he tries to turn the rule to his advantage. Finally, Ramin's rebellion and the force of time bring an end to Omar Zard and Shah Mobad, so that fate can disrupt power relations and stamp them with instability.

4. Conclusion

This study attempts to study and analyze the internal relationships of the characters in this story from the perspective of power relations, relying on Michel Foucault's theory of power relations. Since Weiss and Ramin presents a romantic story of an ancient Persian royal family, according to the traditional and common view of government and the position of the king, it was expected that power would be concentrated in the hands of the king and that others would have no choice but to accept affairs and orders. However, as Foucault believes, power is deeply rooted in the network of society and can be observed in all areas of society and human relations. In this story, power flows in a plural and dispersed form in all classes of society, because all individuals in the field of power try to insist on their positions in order to confirm their possession of power.

The main characters in this poem always behave on the axis of power relations, openly or secretly. Each character, regardless of their hierarchical position, exerts power or resistance against the other depending on the situation and situation of the story, relying on cultural and linguistic elements. Power, resistance, and freedom, as the three main pillars of Foucault's thought, are fully visible from the beginning to the end of this story.

5. References

- Ebrahimi, M., & Dehimi-Nejad, Sh. (2020). Discourse analysis of power in the story of Siyavash based on Michel Foucault's theory of power. *Persian Literature Scientific Promotional Quarterly*, 10(2), 191–212. <https://doi.org/10.22059/jpl.2020.297557.1639>.
- As'ad Gorgani, Fakhr al-Din. (1958). *Vis and Ramin* (M. J. Mahjoub, Ed.). Tehran: Andisheh. Eslami Nodoushan, M. A. (1970). Is *Vis and Ramin* an immoral epic? *Negin Magazine*, (64), 9–11.
- Elhami, F., Jahandidah, A., & Raeisi, M. R. (2020). An analysis of Sufi teachings based on Michel Foucault's discourse theory of power. *Mystical Literature and Mythology Quarterly*, 16(60), 13–42.
- Tajik, M. R. (2004). *Discourse, counter-discourse, and politics* (1st ed.). Tehran: Institute for Humanities Research and Development.
- Jokar, M., & Hayat-Davoudi, F. (2021). Power relations of government, love, and capital in the story of *Vis and Ramin*. *Kahnnama-ye Adab-e Parsi*, 12(2), 185–207.
- Khaleghi, A., Mozaffari, A., & Nazeryani, A. (2021). The function of narrative syntax in the actantial model and plot of *Vis and Ramin*. *Journal of Poetics*, Shiraz University, 13(1), ۱۲۷–۱۴۸. <https://doi.org/10.22099/jba.2020/35333/3567>
- Davoudi, A. A. (2011). Analysis of power relations in Michel Foucault's thought. *Political Studies Quarterly*, 3(12), 93–116.
- Dreyfus, H., & Rabinow, P. (1999). *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics* (H. Bashirieh, Trans.). Tehran: Nashr-e Ney.
- Deleuze, G. (2010). *Foucault* (N. Sarkhosh & A. Jahandidah, Trans., 2nd ed.). Tehran: Nashr-e Ney.
- Dehghan, A., & Yekhdansaz, N. (2015). Discourse in the story of "The Mosque of the Guest-Killer" in the *Masnavi*, based on Michel Foucault's ideas. *Research in Persian Language and Literature*, (36), 83–102.
- Rafat-Khah, F., & Tasnimi, A. (2016). Analysis of *Vis and Ramin* based on narratology theories. *11th International Conference of the Association for the Promotion of Persian Language and Literature*, University of Gilan, 17–19 September, 1747–1775.
- Soltani, A. A. (2004). *Power in discourse and language* (1st ed.). Tehran: Nashr-e Ney.

- Shert, E. (2013). *Continental philosophy of social science* (H. Jalili, Trans., 3rd ed.). Tehran: Nashr-e Ney.
- Shirkhoda, T., Khalil-Elahi, Sh., & Forouzanfar, A. (2019). Discourse analysis of power in the story of Rostam and Esfandiar from Foucault's perspective. *Sociology Quarterly*, 7(2).
- Zimaran, M. (1999). *Michel Foucault: Knowledge and power* (1st ed.). Tehran: Hermes.
- Toghiyani, E., & Poudeh, A. (2015). A psychological analysis of *Vis and Ramin* based on Freud's libido theory and Jung's individuation theory. *Specialized Scientific Quarterly*, Islamic Azad University, Najafabad Branch, 5(16), 77–90.
- Foucault, M. (2002). *Nietzsche, genealogy, history* (N. Sarkhosh & A. Jahandidah, Trans.). Tehran: Nashr-e Ney.
- Foucault, M. (2013). *The archaeology of knowledge* (N. Sarkhosh & A. Jahandidah, Trans., 2nd ed.). Tehran: Nashr-e Ney.
- Foucault, M. (2021). *The theatre of philosophy* (N. Sarkhosh & A. Jahandidah, Trans., 5th ed.). Tehran: Nashr-e Ney.
- Galbraith, J. K. (2002). *The anatomy of power* (M. Mohajer, Trans.). Tehran: Soroush.
- Mashaikhi, A. (2022). *Genealogy is grey: Reflections on Foucault's method* (2nd ed.) Tehran: Nashr-e Ney.
- McCarthy, E. D. (2009). *Knowledge as culture* (K. Khaleghpanah et al., Trans.). Tehran: Institute for Cultural and Social Studies.
- Navabakhsh, M., & Karimi, F. (2012). An examination of the concept of power in Michel Foucault's theories. *Political Studies Quarterly*, 1(3), 49–64.
- Honarmand, S. (2013). *An introduction to Foucault: An essay on power, discourse, consciousness, history, and space* (1st ed.). Tehran: Javan.
- Foucault, M. (1985). *The use of pleasure* (Vol. 2 of *The history of sexuality*, R. Hurley, Trans.). New York: Pantheon Books.

تحلیل مناسبات قدرت در منظومه «ویس و رامین» با تکیه بر آراء میشل فوکو

محمدحسین نیکدار اصل^۱ | حسین باقری^۲

۱. نویسنده مسئول: دانشیار رشته زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه یاسوج. رایانامه: Mnikdarasl@yu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه یاسوج. رایانامه: hossein.ba62@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	پژوهش حاضر، به توصیف و تحلیل نمودها و مصادیق قدرت در روابط شخصیت‌های منظومه «ویس و رامین»، اثر فخرالدین اسعد گرگانی می‌پردازد. مسئله اصلی این تحقیق، تحلیل واکاوی این پرسش است که نحوه توزیع قدرت در بستر مناسبات اجتماعی و روابط میان افراد جامعه مورد مطالعه به چه شکل بوده و استراتژی راهبردی افراد در مقاومت یا نمایش درجات بهره‌مندی از آزادی چگونه نمود یافته است؟ پژوهش پیش‌رو به‌شیوه تحلیل کیفی محتوا بر پایه اسناد، با تکیه بر مؤلفه‌های محوری دیدگاه «میشل فوکو» در موضوع قدرت، بدین شرح صورت‌بندی شده است: استراتژی قدرت، نمودهای اعمال و بروز قدرت، نسبت قدرت با آزادی، مقاومت و تخطی، نهادها و نیروهای جهت‌دهنده یا تثبیت‌کننده قدرت. براساس نتایج بحث، استدلال شد قدرت در این منظومه متمرکز نبوده و به‌صورت پراکنده در تمام سطوح جامعه جریان دارد. چنان‌که نشان داده شد چطور شخصیت‌های این منظومه فارغ از جایگاه سلسله‌مراتبی خود، در شبکه‌ای گسترده در مسیر اعمال قدرت هستند. به‌گونه‌ای که می‌توان قدرت را به‌عنوان مؤلفه‌ای جهت‌بخش، در تمام سطوح رفتار و گفتار افراد این داستان، شاهد بود. مقاومت و تخطی به شکل راهبردی، شیوه‌های خاصی از پاسخ‌ها و واکنش‌ها را به نمایش درآورده که خود حکایت‌گر درجات آزادی افراد در برابر قدرت می‌باشد.

واژه‌های کلیدی:

میشل فوکو، مناسبات قدرت، مقاومت، ویس و رامین.

استناد: نیکدار اصل، محمدحسین، باقری، حسین. (۱۴۰۵). تحلیل مناسبات قدرت در منظومه «ویس و رامین» با تکیه بر آراء میشل فوکو. پژوهشنامه ادب غنایی، ۲۴ (۴۶)، ۲۴۶-۲۲۹.

<http://doi.org/10.22111/jllr.2025.52098.3345>

© نیکدار اصل، محمدحسین، باقری، حسین.

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان.

میشل فوکو (۱۹۸۴-۱۹۲۶) یکی از مهم‌ترین نظریه‌پردازان قرن بیستم شناخته می‌شود. تفکر و مباحث فوکو درباره ماهیت و عملکرد قدرت، زمینه‌ساز گفت‌وگوها و مجادله‌های زیادی شده است که خوانش ادبی نیز از آن متأثر بوده است. از نگاه فوکو، ردپای قدرت را نمی‌توان تنها در یک فرد، پادشاه یا حکومت جست‌وجو کرد. قدرت در همه سطوح و زوایای اجتماعی پخش و گسترده است. فوکو درخصوص مفهوم قدرت، درک سلسله‌مراتبی را رد می‌کند و معتقد است قدرت یک مفهوم ساده ابلاغی از بالا به پایین و دستوری نیست؛ بلکه در شبکه‌ای از روابط درهم‌پیچیده، جاری است. به نوعی قدرت ریشه در لایه‌های مختلف تعاملات اجتماعی و زبانی دارد (دلوز، ۱۳۸۹: ۵۹).

فهم قدرت در اندیشه فوکو، نیازمند دریافت نسبت میان اعمال قدرت و آزادی افراد، استراتژی قدرت و امکان بروز تخطی و نسبت قدرت و مقاومت است. هر کدام از این مفاهیم، بخشی از زوایای تاریک کنش و واکنش افراد را در عرصه اجتماع، روشن می‌سازد. از سویی، انطباق مناسبات قدرت فوکو با مناسبات درون متن و روابط انسانی درون داستان‌ها، می‌تواند به زبان و آثار ادبی کلاسیک، جلوه‌ای تازه ببخشد.

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

یکی از آثار کلاسیک و درخور تأمل ادبیات فارسی، منظومه «ویس و رامین»، اثر مشهور فخرالدین اسعد گرگانی است که در حدود سال ۴۴۶ به رشته نظم درآمده است. به لحاظ ریشه داستانی، دارای اصلی کهن‌تر از زمان تألیف خود بوده که بنا به روایت‌هایی، آن‌را متعلق به دوره اشکانی دانسته‌اند (اسلامی‌ندوشن، ۱۳۴۹: ۱۰). این اثر، دارای جاذبه‌ها و دافعه‌هایی بنیادی بسیاری بوده که این امر موجب شده از دیدگاه‌های متفاوت و گاه متضادی واکاوی و ارزیابی شود. ضرورت انجام این پژوهش در ارتباط با منظومه «ویس و رامین» را می‌توان این‌گونه بیان کرد: از آن‌جا که این داستان، به ماجرای درون خانواده سلطنتی می‌پردازد، بلافاصله این ایده را به ذهن متبادر می‌کند که قدرت در این جامعه به صورت متمرکز در اختیار طبقه حاکم بوده و دیگر افراد داستان بر اساس سلسله‌مراتب، زیر سلطه دایم حاکم، ایفای نقش می‌کنند. همان‌گونه که مطابق برداشت سنتی، قدرت با حکومت و دولت، یکی دانسته می‌شد و قدرت را تنها امری عمودی و از بالا به پایین تعریف می‌کردند. باید اذعان داشت این دیدگاه با انگاره‌های فوکو متفاوت است. فوکو بر این باور است که دولت صرفاً نهادی است که در آن، قدرت در شکل نهایی خود قابل مشاهده است؛ اما قدرت عمیقاً ریشه در شبکه جامعه دارد و می‌توان آن‌را در تمامی عرصه‌های اجتماع و روابط انسانی مورد ملاحظه قرارداد. قدرت چیزی نیست که به تملک کسی درآید. «قدرت» نسبت است؛ نسبت نیروها، نسبت اثرپذیری و اثرگذاری. به همین دلیل است که فوکو معتقد بود باید به جای قدرت از «مناسبات قدرت» سخن گفت (فوکو، ۱۴۰۰: ۲۷-۳۲). چنین باوری می‌تواند عمیقاً خوانش مخاطب را دگرگون کند.

مسئله اصلی این تحقیق، نحوه توزیع و گسترش قدرت در بستر مناسبات اجتماعی و بررسی کارکرد آن در روابط میان افراد جامعه مورد مطالعه است؛ از این‌رو به این پرسش می‌پردازد که شیوه‌های اعمال قدرت و واکنش به آن در سطوح مختلف جامعه چگونه نمایش داده شده؟ و استراتژی راهبردی افراد در مقاومت‌ورزی یا نمایش درجات بهره‌مندی خود از آزادی به چه شکل نمود یافته است؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

این پژوهش با بیان این امر که تحول در نظریه‌های متأخر توانسته درک و شناخت افراد را در حوزه‌های اجتماعی و انسانی گسترش دهد؛ بهره‌مندی از ظرفیت ایجادشده در مطالعات ادبی را برای احیای میراث گرانبهای ادبیات کهن فارسی، ضروری دانسته است.

پژوهش حاضر، خوانش متفاوت و دریافت تازه از روابط و مناسبات درون‌متنی منظومه «ویس و رامین» را به‌عنوان هدف اصلی خود قرار داده است. به این منظور، سعی بر آن داشته به تمامی کنش و واکنش‌های شخصیت‌های داستانی توجه‌نماید و به عنصر روایت به‌عنوان شبکه ارتباطی و نمودار پیونددهنده مناسبات قدرت، نظر خاص داشته‌باشد؛ از این رو، بافت اجتماعی این داستان، میدان نیرویی در نظر گرفته شده که نمایشگر ابعاد مختلف اعمال قدرت بوده و اعمال همه افراد، فارغ از موقعیت و طبقه، واکاوی گردیده است.

۳-۱- روش تفصیلی تحقیق

این تحقیق، از نوع تحقیقات نظری و یک پژوهش بنیادی محسوب می‌شود. روش انجام پژوهش به‌صورت توصیفی-تحلیلی است و ابزار گردآوری اطلاعات در این تحقیق به‌صورت اسنادی و مطالعات کتابخانه‌ای بوده که از طریق فیش‌نویسی صورت پذیرفته است. در این راستا، پس از تبیین مبانی نظری میشل فوکو پیرامون قدرت و صورت‌بندی مؤلفه‌های اصلی آن، با استفاده از شیوه تحلیل محتوا به بررسی و تجزیه و تحلیل روابط شخصیت‌های موضوع مورد مطالعه، پرداخته شده است.

۴-۱- پیشینه تحقیق

پژوهش‌های مرتبط با موضوع تحقیق، به دو دسته کلی قابل تقسیم هستند: دسته اول شامل پژوهش‌هایی است که براساس نظریات فلسفی متأخر، منظومه «ویس و رامین» را مورد مطالعه و مذاقه قرارداده‌اند؛ دسته دوم دربرگیرنده تحقیقاتی است که با تکیه بر نظریات میشل فوکو به بررسی و تحلیل آثار کلاسیک فارسی پرداخته‌اند؛ در این جا به پاره‌ای از پژوهش‌های اخیر اشاره می‌شود:

(الف) از جمله مطالعاتی که با محور «ویس و رامین» نگاشته شده می‌توان به این موارد اشاره کرد:

- طغیانی و پوده (۱۳۹۴) منظومه «ویس و رامین» را براساس نظریه «لیبیدوی» فروید و «فردیت» یونگ تحلیل روان‌شناختی کرده‌اند. چنان‌که پژوهش استدلال می‌کند، در این منظومه یک عشق زمینی، بدل به عشقی متعالی می‌گردد و در این رهگذر عاشق به خودشناسی می‌رسد. زمینه این تعالی و تکامل روانی، براساس کهن‌الگوهای موردنظر یونگ، پرسونا، سایه، آنیما و خود برشمرده شده‌اند.

- رفعت‌خواه و تسنیمی (۱۳۹۵) داستان «ویس و رامین» را براساس نظریه‌های روایت‌شناسی مورد تحلیل و واکاوی قرارداده‌اند و معتقدند این روایت در دو سطح داستان و گفتمان قابل بررسی است. بر همین اساس، ابتدا چگونگی شکل‌گیری بحران و فرآیند گذر از بحران را بررسی کرده، سپس نقش شخصیت‌ها را در پیشبرد داستان مدنظر قرارداده‌اند.

- خالقی و دیگران (۱۴۰۰) به کارکرد نحو روایی (مدل کنشگران) و پیرنگ در منظومه «ویس و رامین» براساس نظریات روایت‌شناسی گریماس پرداخته‌اند. در این پژوهش، اذعان شده که منظومه موردنظر از چهار نحو روایی برخوردار بوده که همگی در خدمت روایت هستند. همچنین در این داستان، با دو نوع پیرنگ روبه‌رو هستیم؛ پیرنگ خطی که در پی یکدیگر می‌آیند و پیرنگ‌های موازی که در دو گروه تقابلی و تعاملی جای می‌گیرند.

- جوکار و حیات‌داوودی (۱۴۰۰) به بررسی روابط قدرت حکومت، عشق و سرمایه در داستان «ویس و رامین» پرداخته‌اند. از آن‌جا که پژوهش یادشده، بیشترین قرابت موضوعی را با این تحقیق دارد، لازم است به وجوه افتراق این دو پژوهش پرداخته‌شود. چنان‌که در عنوان تحقیق جوکار و حیات‌داوودی آمده، «قدرت حکومت» در مرکز دیده شده و دیگر ارکان جامعه به‌عنوان مؤلفه‌های پیرامونی در مواجهه با هسته قدرت؛ یعنی حکومت، مورد بررسی قرار گرفته‌اند. بر همین اساس، به شکل‌های مختلف عکس‌العمل شخصیت‌ها در برابر قدرت حاکمه، پرداخته و در نتیجه آورده است: «شهر و تسلیم قدرت سرمایه می‌شود. و پرو که نخست در برابر قدرت ایستادگی می‌کرد، در نهایت تسلیم آن می‌شود. ویس با استفاده از قدرت عشق به جنگ سرنوشت و مقابله با گفتمان سلطه می‌رود». باید اذعان کرد این دیدگاه، با رویکرد میشل فوکو تفاوت دارد. فوکو باور دارد در

برداشت سنتی، قدرت با حکومت و حاکم، هم‌ردیف شناخته می‌شود و قدرت را امری مرکزی و جریانی عمودی و از بالا به پایین تعریف می‌کند. قدرت امری مطلق نیست که آن را بشود تصاحب کرد و امتیازی در انحصار یک گروه یا طبقه دانست؛ بلکه صرفاً مجموعه‌ای از شبکه‌ها و مجموعه‌های درهم‌تنیده و متداخل است که در حوزه امکان پدیدار می‌شود؛ از این‌رو، چنان‌که در بخش مبانی نظری به آن پرداخته خواهد شد، در دستگاه فکری فوکو، همه بازیگران عرصه اجتماع، در میدان نیرو و در حال اعمال قدرت هستند و هر حرکت، رفتار و گفته‌ای به نوعی کنش قدرت به حساب می‌آید؛ حتی سکوت بازیگران یک کنش یا واکنش معنادار تلقی می‌شود. از سوی دیگر، بنابر انگاره قدرت فوکو، آنگاه که مقاومت و آزادی شکسته می‌شود، قدرت معنای پیشین خود را از دست می‌دهد و با تعریفی از سلطه و یا خشونت هم‌عرض می‌شود. پس تسلیم شدگی، سرسپردگی و فرمانبرداری محض از دایره مفهومی قدرت فوکویی خارج است (دلوز، ۱۳۸۹: ۱۲۵). بر این مبنا، پرداخت مجدد به منظومه «ویس و رامین» بر مبنای فکری فوکو، می‌تواند بیش‌ازپیش زوایای پنهان مفهوم قدرت و کارکرد آن در متن را آشکار کند.

ب) مروری بر مطالعاتی که با تکیه بر نظریات میشل فوکو به بررسی و تحلیل آثار کلاسیک فارسی پرداخته‌اند:

- شیرخدا و دیگران (۱۳۹۸) به واکاوی گفتمان قدرت در داستان رستم و اسفندیار از منظر فوکو پرداخته‌اند. نتایج بررسی حاصل از سخنان، مواضع و کنش‌های شخصیت‌های اصلی این داستان، نشان‌گر چند لایه‌بودن سطح گفتمان در این داستان بوده است.

- ابراهیمی و دهیمی‌نژاد (۱۳۹۹) براساس نظریه قدرت میشل فوکو، گفتمان قدرت را در داستان سیاوش تحلیل کرده‌اند؛ استدلال می‌کنند این تحلیل توانسته تصویر روشن‌تری از مفهوم نظام قدرت در سویه‌های مادی و معنوی فرهنگ اساطیری ایران باستان و اندیشه‌های خسروانی نشان‌دهد.

- الهامی و همکاران (۱۳۹۹) بررسی و تحلیل تعالیم تصوف بر مبنای نظریه گفتمان قدرت میشل فوکو را مدنظر داشته و تشریح کرده‌اند، تصوف دارای کارکرد دوگانه بوده که هم توانسته موجب انضباط‌بخشی عمومی شود، هم به‌عنوان گفتمان رقیب در برابر قدرت حاکم ایفای نقش کند.

- همچنین، دهقان و یخدانساز (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با تکیه بر آرای میشل فوکو، گفتمان قدرت در داستان مسجد مهمان‌کش مثنوی را مطالعه کرده و نتیجه‌گرفته‌اند در روابط شخصیت‌های این داستان، تکثر قدرت وجود داشته و در این میان خرافه‌پرستی و خرافه‌بافی پررنگ‌ترین گفتمان و رمز اصلی داستان محسوب می‌شود.

۲- چندوجهی قدرت در اندیشه فوکو

ژیل دلوز در تبیین آرای فوکو، قدرت را مجموعه‌ای از کنش‌ها و اعمال می‌داند که بر روی کنش‌ها و اعمال دیگر اثر می‌گذارد. قدرت، نه یک شکل واحد دارد و نه منفرد و یگانه است. از آن‌جا که تمام نیروها دارای نسبت با یکدیگرند؛ به‌طور هم‌زمان هم نیروهای دیگر را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد و هم از آن نیروها اثر می‌پذیرد (دلوز، ۱۳۸۹: ۱۱۱).

قدرت، وضعیتی استراتژیک و پیچیده دارد. هر جا قدرت هست، مقاومت هم ایجاد می‌شود. شرط وجود قدرت، رابطه مستمر آن با مبارزه، مقاومت و آزادی است؛ هر جا نافرمانی و مقاومت به پایان برسد، رابطه قدرت هم پایان می‌یابد. فوکو میان اعمال قدرت و اعمال خشونت تمایز قائل است. خشونت مستقیماً بر بدن اعمال می‌شود ولی قدرت این‌گونه نیست. ممکن است برای اعمال قدرت، خشونت نیز مانند «اقتاع» به‌منزله ابزار به‌کار گرفته شود. فوکو بیان می‌کند: فقط جایی با اعمال قدرت سروکار داریم که امکان تخطی وجود داشته باشد. در مناسبات قدرت، همیشه امکان سرپیچی وجود دارد. نسبت قدرت همیشه نسبت نیرو با نیرو است. نسبت «خواست» با «خواست» یا به بیان دقیق‌تر نسبت توان‌های خواهنده است (گالبرایت،

۱۳۸۱: ۲۸-۲۵). باید دید در اعمال قدرت چه اتفاقی می‌افتد؟ پاسخ به این پرسش می‌تواند به‌عنوان یک سنجه، شاخصی در اختیار ما قرار دهد که بتوانیم نسبت نیروها را تشخیص دهیم. هر کرده و گفته‌ای به‌منزله حرکتی در میدان نیرو و به‌مثابه یک راهبرد تلقی می‌شود. پرسیدن، تعجب‌کردن، علاقه‌ورزی، قول‌دادن، تحقیرکردن، طردکردن، احترام گذاشتن و طفره‌رفتن، همه به‌عنوان کردارهای زبانی و بازی‌های کلامی در نظر گرفته می‌شوند (فوکو، ۱۳۸۱: ۱۰۸).

نقاط مقاومت، مرکز ثقل و نقطه مرکزی ظهور و تجسم قدرت است؛ زیرا قدرت در حالت معمول، پنهان بوده و تنها زمانی آشکار می‌شود که عمل و کنشی صورت بگیرد. این همان راه میان‌بری است که فوکو در مقاله «سوژه و قدرت» به آن اشاره کرده است. هر جا که از قطعیت‌ها و تعین‌ها آکنده باشد، یک وضعیت استیلا نهادینه شده و رابطه قدرت وجود ندارد؛ بنابراین در وضعیت استیلا، حوزه‌های امکان بسیار محدود می‌شود (مشایخی، ۱۴۰۱: ۷۱).

درون هر متن قابل بررسی، باید توجه داشت قدرت چگونه اعمال می‌شود؛ از این منظر، باید روابط میان افراد و گروه‌ها را تحلیل کرد. واژه قدرت دلالت دارد بر روابط میان طرف‌ها؛ منظور مجموعه‌ای از کنش‌هایی است که یکدیگر را برمی‌انگیزند و به یکدیگر پاسخ می‌دهند. در این تحلیل، ابژه مورد بررسی نه خود قدرت، بلکه روابط قدرت است.

به‌منظور مطالعه چگونگی اعمال قدرت، مؤلفه‌های مورد اشاره فوکو در این تحقیق، به این ترتیب صورت‌بندی شده‌اند: استراتژی قدرت، نموده‌های اعمال و بروز قدرت، نسبت قدرت با آزادی، مقاومت و تخطی، نهادها و نیروهای جهت‌دهنده یا تثبیت‌کننده قدرت.

۱-۲- تحلیل مناسبات قدرت در منظومه «ویس و رامین»

شخصیت‌های اصلی و قابل اعتنا در این داستان عبارتند از: شاه‌موبد، شهر، ویس، رامین، دایه و ویرو که در این تحلیل، به روابط آن‌ها از منظر مناسبات قدرت، اعمال قدرت و مقاومت پرداخته شده است.

۱-۲-۱- نگاهی اجمالی بر داستان «ویس و رامین»

شاه‌موبد، شهریاری ست کامگار و بختیار که همه شاهان بنده اویند، و شاه شاهان شناخته می‌شود؛ در محفلی که به مناسبت بهاران با حضور شاهان مناطق ایران ترتیب داده شده و همه اسباب شادخواری و کام‌روایی فراهم آمده، تقاضای کام‌رانی با شهر، شاه ماه‌آباد می‌کند، چه در شمایل یک دوست، چه در نقش جفت و همسر.

شهر، زنی است در کسوت شهربانوی ماه‌آباد؛ زیارو و با صلابت و پرجاذبه که در میان آن همه خوبرویان، دل از شاه‌موبد برده است. ولی خواست شهر با خواست شاه‌موبد هم‌سو نیست. او نمی‌خواهد به این میل، تن بدهد. از سویی، متوجه جایگاه موبد نیز هست. پس به تناسب موقعیت، پاسخی نرم با چاشنی ناز و دلبری می‌دهد: من آن نیستم که یار یا شوهر بجویم. دلیل می‌آورد که از او سن‌وسالی گذشته و اکنون فرزندان او هر کدام گرد و سپهسالاری شده‌اند. باری، گذشت روزگار گرد سفیدی و پیری بر موی او پاشیده است. موبد اگرچه با امتناع شهر مواجه می‌شود، ولی اصرار دارد به هر طریقی از این باغ بهره‌ای ببرد و خواهشش روی زمین نماند، پس به وعده میوه‌ای نارسته دلخوش می‌ماند؛ که اگر دختری زادی، از آن من باشد. از طرفی شهر و نیز با نیت به تعویق‌انداختن اجابت و گمان ناباروری خود، قبول شرط می‌کند؛ اما زمانه و سرنوشت، بازی‌ای خلاف انتظار شهر و پدید می‌آورد. از قضا، شهر دختری می‌زاید چون خورشید درخشنده و زیبا که ویس نامگذاری می‌شود. ویس به دایه سپرده می‌شود و برای تربیت به خوزان فرستاده می‌شود. درست همان‌جایی که رامین برادر شاه‌موبد نیز برای تربیت به دایه سپرده شده است. ویس تا ده سالگی نزد دایه می‌ماند و آن‌گاه به درخواست دایه، به زادگاهش بازگردانده می‌شود. شهر که خود از جمال و کمال ویس در شگفت است، هرچه می‌اندیشد، در سراسر ایران زمین شویی درخور ویس نمی‌یابد. آشکارا پیمان خود با شاه‌موبد را نادیده می‌گیرد. بر آن می‌شود که ویس را به پیوند برادرش ویرو درآورد؛ از این‌رو مقدمات آن‌را فراهم می‌سازد. باری، خبر به شاه‌موبد می‌رسد. منازعات آغاز می‌شود و پس از کشمکش‌های فراوان، ویس به

شاه‌موبد سپرده می‌شود، اما این ختم ماجرا نیست، ویس و رامین دلباخته یکدیگر می‌شوند و معادلات به هم می‌خورد؛ از پی آن، اعمال نیرو و بازی‌های قدرت در تمام سطوح روابط، نمایان می‌شود که این تحقیق، به دنبال تحلیل آن است.

۲-۲- استراتژی قدرت بازیگران در داستان «ویس و رامین»

استراتژی قدرت، هر نوع شیوه، ابزار و تاکتیکی است که افراد یا نهادها برای حفظ یا به کار انداختن یک سامانه قدرت در خدمت می‌گیرند. استراتژی، انتخاب راه‌حل‌های برنده است. «هر رابطه قدرتی دستکم به طور نهفته متضمن یک استراتژی مبارزه است. هر استراتژی، این رویا را در سر دارد که به رابطه قدرت بدل شود» (دلوز، ۱۳۸۹: ۶۴). در این عرصه، آن کس که بازی را بداند، می‌تواند به قدرتی بلامنازع و بدون اعتنا به قوانین حاکم، ایفای نقش کند. هر چیزی، هر گفت یا سکوتی ذیل گفتمان قدرت قرار می‌گیرد. تمامی چیزها و حرکات معمولی، جزئیات بی‌اهمیت، ابهام و تیرگی، روزهای بی‌شکوه نیز می‌تواند در مناسبات قدرت جلوه‌ای خاص بیابد. توزیع قدرت در مدارهای پیچیده و در کل بازی درخواست‌ها و پاسخ‌ها است که درخور توجه قرار می‌گیرد (فوکو، ۱۴۰۰: ۴۳۳).

۲-۲-۱- خواست، درخواست و پاسخ

از همان ابتدای داستان «ویس و رامین»، پس از طرح مقدمه، ماجرا با درخواست موبد از وضعیت ثبات و تعادل منحرف می‌شود. شاه‌موبد اگرچه از نظر مقام و موقعیت اجتماعی و سیاسی از بالاترین جایگاه برخوردار است، اما درخواست وی تنها در حوزه امکان و احتمال قابل تفسیر است زیرا شهر، می‌تواند در مقابل آن مقاومت کند. شهر و با به تعویق انداختن اجابت و گمان ناباروری خود، می‌خواهد از این بازی برنده بیرون بیاید. تاکتیکی که شاه‌موبد و شهر در این گفتگو به کار می‌گیرند یک استراتژی مبارزه است که هر دو می‌کوشند با پیشبرد خواست خود، در این بازی برنده باشند. شاه‌موبد، به تبع موقعیت و جایگاهش از تمامی موهبات زر و زور و زن برخوردار است ولی تصاحب و تملک شهر و چنان‌که داستان نشان می‌دهد به نوعی ابژه حرص و طمع بدل می‌شود. شاه‌موبد می‌کوشد از طریق تصاحب قلب شهر، میل به قدرتش را اکتان بخشد و شهر و با پاسخ‌دادن از روی مهر و نه گویی نرم، می‌خواهد موبد را اغوا کند. هیچکدام از این بازیگران نمی‌خواهند در این بازی ارتباطی شکست بخورند در نتیجه با تکیه بر قواعد گفتگو، تلاش می‌کنند راهکارهای جانشین ارائه کنند. موبد با طرح وعده دختری نازده از شهر و امکان برنده شدنش را به آینده حواله می‌کند و شهر و با همین قول و خیال ناباروری خود، شانس برنده شدنش را گسترش می‌دهد.

۲-۲-۲- تغییر و تکثیر قدرت

نیرو، امری مستقل نیست؛ هر نیرو، همواره نیرویی در میدان است که با سایر نیروها نسبت برقرار می‌کند. قدرت برآمده از استراتژی‌های راهبردی بازی در این میادین است. قدرت‌ها به صورت مولکولی در مناسبات نیروهای برساننده، متکثر می‌شوند. «قدرت، همچون راهبرد پیچیده‌ای است که در سرتاسر نظام اجتماعی در حال اجراست، هرگز به صورت کامل و جامع آشکار نمی‌شود؛ از این رو، قدرت مجموعه‌ای از راهبردهای درهم‌تنیده و تودرتو بوده، که هرآینه ممکن است تغییر جهت دهد و یا اساساً وارونه شود؛ بنابراین ما با وجوه گوناگون قدرت در اشکال موضعی، موقت، متغیر و متکثر مواجه‌ایم» (مشایخی، ۱۴۰۱: ۱۹۰). بر پایه چنین تحلیلی، قدرت را باید به عنوان چیزی تلقی نمود که دوران می‌کند یا به تعبیری چیزی که فقط به شکل زنجیره‌ای عمل می‌کند؛ هرگز در جایی متمرکز نمی‌شود. در دست کس باقی نمی‌ماند و نمی‌توان آن را به تمامی تصاحب نمود (فوکو، ۱۴۰۰: ۴۴۱). این چرخه، با تفکر سنتی «بالا و پایین داشتن روزگار» تناسب دارد. همین‌طور که می‌خوانیم، گردش روزگار و بازی چرخ در این داستان تأثیر پررنگی دارد و از عناصر جهت‌بخش و گاه متداخل در بازی قدرت به حساب می‌آید. شهر و بر خلاف انتظار و تناسب سن و سال، باردار می‌شود و اتفاقاً دختری زیبارو به دنیا می‌آورد که ویس نام می‌گیرد. ویس به دایه سپرده می‌شود تا با بازی دیگر روزگار هم‌سو شود. برادر شاه‌موبد که کودکی هم‌سال ویس

است، نزد همان دایه گذاشته شده تا پرورده شود. این عوامل در بستر مناسبات قدرت دارای اهمیت هستند، زیرا موجب برهم خوردن معادلات قدرت و دوران نیرو می‌شود.

۳-۲- روابط و شبکه‌های ارتباطی

قدرت در یک شبکه ارتباطی تولید می‌شود. به‌نوعی ثمره تأثیر و نفوذ یک فرد یا افراد بر دیگری یا افراد دیگر است. قدرت تنها با میزان اثرپذیری و اثرگذاری قابل مشاهده و تشخیص است. «قدرت به‌مثابه امر ارتباطی، بر روابطی اشاره دارد که چندجانبه، منعطف، متحرک و یارای مقاومت است. قدرت، اغواگر است؛ برمی‌انگیزد، موجب تسهیل یا دشواری امور می‌شود، محدودیت ایجاد می‌کند یا موانع را فرومی‌ریزد. قدرت عمیقاً ریشه در شبکه اجتماعی دارد» (فوکو، ۱۴۰۰: ۱۲۸) و می‌توان آن‌را در تمامی عرصه‌های اجتماع و روابط انسانی (از جمله روابط خانوادگی یا روابط عاشقانه) ملاحظه کرد. تحلیل فوکو از قدرت، بر مطالعه شیوه‌ها و تاکتیک‌های قدرت و نحوه عملکرد آن در پیوند با بازی‌های حقیقت، استوار است. بازی‌های حقیقت، مجموعه‌ای از قواعد و رویه‌هایی که تعیین می‌کند، چه می‌توان گفت و گفتن چه چیزهایی مجاز نیست (نوابخش و کریمی، ۱۳۸۸: ۵۰).

در این داستان، اگرچه ماجرا با خواست شاه‌موید و پاسخ شهرو جهتی مشخص می‌گیرد ولی به‌واسطه زیست‌اجتماعی آن‌دو، گسترده شده و در ابعاد مختلفی به تقابل نیرو بدل می‌شود. بازی در سطوح مختلف به‌نمایش درمی‌آید و ورود هر یک از بازیگران، وزن قدرت را تغییر می‌دهد. در این عرصه قدرت صرفاً نیروی یک‌سویه و از بالا به پایین نمود نمی‌یابد. در این رویکرد، قدرت به‌مثابه امری ارتباطی پدیدار می‌شود. بر همین اساس در آنچه می‌خوانیم رامین و ویس و دایه و ویرو و زرد، هر کدام یک ضلع این بازی شناخته می‌شوند که مواجهه آن‌ها به میدان منازعه بدل می‌گردد؛ برای مثال، دایه به‌لحاظ موقعیت و طبقه اجتماعی، قابل مقایسه با شاه‌موید نیست، اما در مناسبات قدرت، نمی‌توان نقش وی را نادیده انگاشت. دایه سخندانی پرمایه است؛ از این‌رو، قدرتی درخور توجه دارد که نقش پررنگی در ماجرا ایفا می‌کند. زبان دایه، التیام‌دهنده و نویدبخش ویس است. آن‌جا که ویس از پس درگیری‌ها و جنگ‌هایی که موجب کشتن پدرش شده، سرانجام به شاه‌موید سپرده می‌شود، حضور دایه است که او را سر پا نگه می‌دارد. ویس برای در امان نگاه داشتن خود از میل و خواهش شاه‌موید، از دایه می‌خواهد خدعه‌ای در کار گیرد که یک سال او را آسوده دارد.

یکی نیرنگ ساز از هوشمندی مگر مردیش را بر من ببندی
بهل تا کام موید بر نیاید وگر جانم برآید نیز شاید

(گرگانی، ۱۳۳۷: ۷۷).

۳-۲- نمودهای اعمال قدرت در روابط بین افراد منظومه «ویس و رامین»

اعمال قدرت در دیدگاه فوکو، با کنش هم‌سو است. تفاوت جایگاه و موقعیت در روابط قدرت موجب پدیدار شدن شکل‌های متفاوت از اعمال قدرت است. به‌عبارتی، قدرت شکلی از کنش است که برخی علیه برخی دیگر به‌کار می‌گیرند. «قدرت فقط در کنش وجود دارد، حتی اگر درون حوزه‌ای از امکان‌های پراکنده و موجود باشد؛ حوزه‌ای متکی بر ساختارهای پایدار» (فوکو، ۱۳۹۲: ۸۶). این بدان معنا است که قدرت لزوماً برآمده از توافق نمی‌باشد، اگرچه رابطه آن می‌تواند اثر یک توافق قبلی باشد، اما ذاتاً نمود یک اجماع نیست. در واقع آنچه رابطه قدرت را تعریف می‌کند، شیوه کنشی است که مستقیماً و بی‌واسطه بر دیگران وارد نمی‌آید، بلکه در تقابل با کنشی خاص عمل می‌کند. در برابر رابطه قدرت، حوزه تمام‌عیاری از پاسخ‌ها، واکنش‌ها، اثرها و ابتکارات ممکن گشوده است. اعمال قدرت در حوزه‌ای از امکان‌ها عمل می‌کند که در آن حیطه، مجموعه‌ای از رفتارهای سوژه کنش‌گر قابل تصور است (ضیمران، ۱۳۷۸: ۹۴)؛ از این‌منظر، واکنش و موضع‌گیری افراد در رویارویی با کنش دیگران در مرکز توجه قرار دارد.

۱-۳-۲- واکنش غیرمستقیم

در همان شروع داستان، که نمایش میل و کشش شاه‌موید به شهر و مقابل کوشش و شرم شهر و سردکردن تمایل شاه‌موید واقع می‌گردد، می‌توان تشکیل میدان نیرو و اعمال قدرت بازیگران را لمس کرد. شهر که به شکلی غافلگیرکننده با درخواست شاه‌موید روبه‌رو شده و نمی‌خواهد در آن دام بیفتد، به تناسب موقعیت پاسخی هوشمندانه می‌دهد. می‌کوشد ضمن رد کردن نیاز موید، با انگشت گذاشتن بر معایب خود، تأیید موید را نیز بگیرد. باید اذعان داشت توجه به آنچه پنهان است و به صورت غیرمستقیم به تصویر در می‌آید، کلید شناخت و ردیابی جریان قدرت است.

نگویی چون کنم با شوی پیوند از آن پس کز من آمد چند فرزند.
کنون عمرم به پاییزان رسیدست بهار نیکویی از من رمیدست

(گرگانی، ۱۳۳۷: ۲۶).

۲-۳-۲- ابزار اعمال قدرت

تهدید و تشویق، دو ابزار اعمال قدرت هستند که در روابط ساختاری این داستان کارکرد پرتکراری دارند. با این‌که این دو عنصر به‌طور معمول ما را متوجه اختلاف پایگاه طرفین می‌سازد، ولی همزمان مؤید این امر است که امکان تخطی طرف مقابل نیز فرض گرفته شده‌است. جای‌جای این داستان، می‌بینیم تمام ارکان دستگاه حاکم در مواجهه با افرادی که پایگاه پایین‌تری نسبت به خود دارند، ناچارند به کمک ابزارهای زبانی تهدید یا تشویق برای نیل به هدف مجادله کنند؛ برای نمونه، شاه‌موید که در مقابله با ویس و مکر دایه مستأصل شده، می‌کوشد یارگیری کند و ویرو را نیز بر نیروی خود بیافزاید. ناچار به ویرو پیام می‌دهد و او را از کرده و ناکرده خواهش مطلع می‌کند، مگر غیرتمندی ویرو و نهیب‌هایش ویس را بر سر عقل آورد. سپس قدرتی را که ویس به‌هیچ گرفته، به ویرو دیکته می‌کند.

اگر فرهنگشان من کرد بایم گزند افزون ز اندازه نمایم
دو چشم ویس با آتش بسوزم وزان پس دایه را بر دار دوزم

(همان، ۱۲۳).

مکر نیز از ابزارهای مبارزه در وجه ارتباطی و مبادلات قدرت محسوب می‌شود که در این منظومه به شکل نمادین و برجسته از آن دایه می‌باشد. چنان‌که در بخشی از داستان می‌خوانیم، رامین که گرفتار عشق ویس گشته، روز و شب را به زاری در باغی می‌گذراند. وقتی گذار دایه به او می‌افتد و شرح پریشانی‌اش را می‌شنود، از پس یک مجادله طولانی، سرانجام رامین دایه را قانع می‌کند که به کمک حيله و دستان، ویس را از عشق او آگاه و رام سازد.

تو نیز افسون ز هر کس بیش دانی همیدون چاره‌ها کردن توانی
ترا دستان هزاران بیش باشد همه رایت به‌جای خویش باشد

(همان، ۹۱).

پس هر گف‌و‌گوی داستانی نیت و هدفی وجود دارد که طرفین در پیشبرد آن، از دانش و تجربه و خرد و دیگر وجوه مذاکره بهره می‌برند. رامین برای این‌که رای دایه را بزند و او را متقاعد کند که در آگاهی ویس از عشق رامین و جلب رضایتش، او را واسطه سازد، تمام ابزارهای گفتاری و کرداری را پیش می‌گیرد. رامین درمی‌یابد که پای استدلالش در رسیدن به هدف می‌لنگد، پس مسیر بازی را از عقل به احساس کج می‌کند و به یاری کام‌روایی و برآوردن خواهش تن دایه، دل او را با خود یکی می‌کند. سوژه به‌منظور اعمال قدرت و شکستن مقاومت رقیب، مدام تاکتیک خود را عوض می‌کند.

ز دایه زود کام خویش برداشت تو گف‌تی تخم مهر اندر دلش کاشت.
از این پس هر چه تو خواهی بفرمای که از فرمانت بیرون ناورم پای

(همان، ۹۱).

۳-۳-۲- تقابل و تبادل نیرو

در مناسبات قدرت درون این منظومه، یکی از میدان‌های تقابل نیرو، آوردگاه عشق است. آن‌که توجه معشوق را دارد، قدرت را در چنگال خود می‌بیند و برعکس، آن‌که از عنایت معشوق محروم است، حتی اگر شاه شاهان باشد، خود را خالی از نیرو می‌شمارد. چنان‌که موبد که تمام ابزار حکمرانی و سلطه را در ید خود دارد، چون از مهر معشوق بی‌نصیب است، خود را بیچاره‌ای مسکین می‌داند.

اگرچه من ز شیران جان ستانم همی بستاند از من عشق جانم.
اگر چه شاه شاهان جهانم ز خود بیچاره‌تر کس را ندانم

(همان، ۱۶۲-۱۷۳).

عشق، میدانی است که در آن نیروها به هم گره می‌خورند و قدرتی درخور توجه ایجاد می‌کنند؛ اما، نیرو نمی‌خواهد متوقف شود و میل به گسترش دارد؛ از این‌رو است که شاهدیم عاشق، تمامیت‌خواه است؛ چنان‌که قدرت این چنین است. رامین با وجود آن‌که تمام عنایات معشوق با اوست، ولی چون نام ویس با نام شاه‌موبد گره‌خورده و به‌هر روی، همسرشاه محسوب می‌شود، باز نالان است و از بخت گله‌دارد.

تو دیگر دوست را در بر گرفته میان قاقم و سنجاب خفته
من اینجا بی‌کس و بی‌یار مانده دو پای اندر گل تیمار مانده

(همان، ۱۸۶).

۴-۳-۲- محرک‌های قدرت و شیوه کنش

در مناسبات قدرت، نسبت نیروها متأثر از بازی‌های استراتژیک تغییر جهت می‌دهد. از آن‌جا که در این بازی‌ها هیچ قطعیتی وجود ندارد، هرآینه ممکن است معادلات پیشین وارونه شود و آن‌که فرمان می‌داد، فرمان‌بردار شود. «روابط قدرت، شیوه‌های کنش و برهم کنش‌های ممکن، احتمالی و فرضی است. روابط قدرت و استراتژی مبارزه در یک محدوده، نقطه‌های واژگونی ممکن را شکل می‌دهند. تنبیه‌کردن، بخشیدن، تسلی‌دادن، آشتی‌کردن، سکوت و هر رفتاری که به نوعی مداخله در کنش دیگران باشد یک تاکتیک مبارزه محسوب می‌شود» (فوکو، ۱۳۸۱: ۷۵). بر همین روال، می‌توان نگره‌داشت غرور و احترام به خود را به‌عنوان محرک‌های پنهان قدرت و شیوه کنش بازشناخت. بازگشت رامین به مرو اگرچه جسم کم‌رمق ویس را جان دوباره می‌بخشد، اما رفتار ویس بر پایه خودداری و مقاومت توأم با غرور است. گویی ویس می‌کوشد تا قدرت رفته را به‌خود بازگرداند. گفتگوی ویس و رامین در این بخش، نقطه مخالف نامه‌های دهگانه ویس است. در این جریان، یک جابه‌جایی جایگاه را شاهد هستیم که به‌طور یقین شاعر در این متن آگاهانه آن‌را نمایش داده است. این وضعیت در گفتگوی طولانی این بخش از داستان، چندین بار رخ می‌دهد. هربار دلدادگی منجر به سرخوردگی می‌شود و آن‌گاه آن که خود را در مرتبه ضعف و نزدیک به شکست می‌بیند، با یک عقب‌نشینی استراتژیک و بازگشت به مرتبه رهایی، قدرت رفته را به خود بازمی‌گرداند. سرانجام خواست آن دو به یگانگی بازمی‌گردد و قدرت به‌صورت متعادل در می‌آید.

چو بام آمد سخن‌ها گشت کوتاه دل گمراهشان آمد سوی راه
همان‌که دست یکدیگر گرفتند ز بیم دشمنان در کوشک رفتند

(گرگانی، ۱۳۳۷: ۳۴۹).

۴-۲- نمودهای آزادی، مقاومت و تخطی در «ویس و رامین»

قدرت همواره در حوزه احتمال و قلمرو امکان گام برمی‌دارد. «قدرت و آزادی نه در تقابل هم، بلکه در ارتباط هم عمل می‌کنند» (فوکو، ۱۳۹۲، ۱۵۲). این تلقی از قدرت در مقابل تعاریف ارائه‌شده از سوی متفکرین مدرن قرار می‌گیرد که براساس اندیشه‌های خود، قدرت به‌عنوان تقویت‌کننده توانایی‌های یکی از بازیگران، آن‌ها را در موضعی قرار می‌دهد که در جهت تغییر رفتار تابعان، حدی بر آن‌ها می‌گذارد. افراد علی‌رغم تأثیرپذیری از قدرت، می‌توانند بر اعمال دیگران تأثیر بگذارند. به‌زعم فوکو، قدرت صرفاً بر افراد آزاد؛ یعنی کسانی که در موضع انتخاب قرار دارند اعمال می‌شود، زیرا هدفش نفوذ بر گزینش انسان و شکل‌دهی به اعمال او می‌باشد (داودی، ۱۳۹۰: ۶۳).

۴-۲-۱- آزادی عمل بازیگران

قدرت صرفاً بر سوژه‌های آزاد و از آن حیث که آزادند، اعمال می‌شود. منظور از آزاد، سوژه‌هایی فردی یا جمعی است که حوزه‌ای از امکان را در برابر خود دارند که انواع متفاوت رفتار، واکنش‌های گوناگون و شیوه‌های متفاوت رفتار می‌تواند در آن نهفته باشد (فوکو، ۱۴۰۰: ۲۸۵).

پاسخ شهرو در مواجهه با درخواست اولیه شاه‌موبد مبنی بر جفت و یار او شدن، به‌نوعی شکلی از مقاومت است. گفتنی است در این بخش، اصرار و پافشاری شاه‌موبد اگرچه از بالا به پایین است، اما از سنخ اجبار و خشونت نیست. این امر به‌نوعی نمود فرهنگی و عقلانیت نهادینه‌شده را بازتاب می‌دهد که دست‌وپای سراسر میل شاه را بسته‌است، لاجرم مسیر خواهش شاه‌موبد را تغییر می‌دهد و از شهرو وعده دختر نازاده‌اش را می‌گیرد.

کنون گر تو نباشی جفت و یارم نیارایی به شادی روزگارم
ز تخم خویش یک دختر به من ده به کام دل صنوبر یاسمن به

(گرگانی، ۱۳۳۷: ۲۷).

همچنین، زمانی که زرد به‌عنوان رسول شاه‌موبد می‌آید تا ضمن یادآوری پیمان دیرین، با وعده و وعید شهرو و ویس را به وفای عهد ملزم کند، ویس، نامه و نامه‌رسان را به باد سخره می‌گیرد که در واقع می‌خواهد بر آزادی خود صحه بگذارد.

به نامه بیش‌ازاین ما را مترسان که دارم این سخن با باد یکسان

(همان، ۳۹).

۴-۲-۲- مقاومت در برابر نیرو

توجه به حوزه مقاومت‌های صورت‌گرفته در برابر قدرت، ما را در فهم هرچه بهتر روابط قدرت یاری می‌دهد. به اعتقاد فوکو «هیچ قدرت و یا اقتداری را نمی‌توان یافت که در برابر خود مقاومت نیافریند» (دریفوس و رابینو، ۱۳۷۸: ۲۴). در برابر هر رابطه‌ای از قدرت، حوزه مختلفی از پاسخ‌ها، واکنش‌ها و تدابیر را مشاهده می‌کنیم. خواست‌ومیل افراد در میدانی از نیرو با خواست و میلی رو در رو می‌شود که گاه به تقابل منجرشده و گاه با تعامل موجب هم‌افزایی بیشتر نیرو می‌شود. هیچ تمامیتی را نمی‌توان به‌عنوان پیش‌فرضی متعین گرفت. همواره نیروها در میدان اجتماع، با سایر نیروها نسبت برقرار می‌کنند. «مقاومت، ویژگی درونی قدرت است. در برابر هر رابطه‌ای از قدرت، حوزه مختلفی از پاسخ‌ها، واکنش‌ها و تدابیر را می‌توان مشاهده نمود» (سلطانی، ۱۳۸۳: ۱۷). در بخشی از داستان، با طرح عشق رامین، واسطه‌گری دایه و موضع‌گیری ویس می‌بینیم که کشمکش درونی افراد و تعارض خواست بازیگران پدیدار می‌شود. در این گفتگوی پر فراز و نشیب، عنصر اصلی داستان حول‌محور اعمال نیرو و قدرت، با آگاهی به امکان تخطی و مقاومت می‌چرخد. تثلیث رامین، دایه و ویس که به‌طور آشکارا و آزادانه نرد می‌بازند و هرکس به طریقی و ترفندی به پیروزی خود می‌اندیشد، در همین بستر نقش می‌بندد.

نه من طفلم که بفریبم به رنگی و یا مرغم که بر پرّم به سگی

(گرگانی، ۱۳۳۷: ۱۰۴).

۳-۴-۲- تخطی و تمرّد

تخطی و سرپیچی صرفاً متوجه طرف روبه‌روی معادله نیست، بلکه در سطح کلان‌تری نیز قابل بررسی می‌باشد. آن‌جا که ویس و رامین در پیدا و انظار عشق‌بازی می‌کنند و اتفاقاً در آشکارسازی عشق‌شان اصرار می‌ورزند، کنشی کاملاً هنجارشکنانه و ضد سنت را نمایش می‌دهند. این‌گونه کردار اگرچه در بستر فرهنگی و اجتماعی خلاف عرف و قاعده محسوب می‌شود ولی در بستر مناسبات قدرت فوکویی تفسیرپذیر و معنی‌دار بوده و می‌توان اذعان داشت با درجه آزادی افراد در پیوند است (مشایخی، ۱۴۰۱: ۳۷۱).

در این منظومه، «ویس» نماد سرپیچی و سرکشی است. هیچ‌گاه از نهیب و تهدید، هراسی به دل راه نمی‌دهد. نه از هنجارها و ساختارهای اجتماعی باک دارد، نه از انگ و ننگ. رفتارش سراسر سرشار از تخطی و تمرّد و مقاومت است:

کنون خواهی بکش خواهی برانم وگر خواهی برآور دیدگانم.
که رامینم گزین دو جهانست تنم را جان و جانم را روانست

(گرگانی، ۱۳۳۷: ۱۲۴).

۵-۲- نهادها و نیروهای جهت‌دهنده یا تثبیت‌کننده قدرت

دانش و حقیقت در نظام فکری فوکو نسبت به قدرت معنی می‌شود و از وجوه تثبیت‌کننده و جهت‌دهنده نیرو و قدرت به حساب می‌آید. دانش، دلالت بر تمامی اندیشه و اعمال پذیرفته‌شده برای هر گروه اجتماعی یا جامعه‌ای دارد که به عنوان واقعیت پذیرفته شده است (مک کارتی، ۱۳۸۸: ۲۱-۵۶). پذیرش این تعریف از دانش، زمینه‌ساز ارتباط تنگاتنگ کنش معرفتی و مناسبات قدرت می‌شود. از دیدگاه فوکو، حقیقت پدیده‌ای خارج از قدرت یا فاقد قدرت نیست، بلکه چیزی این جهانی و محصول گونه‌های مختلف اجبار و الزام است. به تعبیر فوکو، قدرت درونی حقیقت است. به این معنا که قدرت خودش را به مثابه یک نیروی چیره از بالا تحمیل نمی‌کند، بلکه از طریق تولیدحقیقت و از درون حقیقت عمل می‌کند (شرت، ۱۳۹۲: ۲۱۷-۲۲۱).

۱-۵-۲- میدان‌های اجتماعی نیرو

در ویس و رامین، کشمکش و تعارضات داستانی وقتی اوج می‌گیرد که خبر بدعهدی شهر و به شاه‌موبد می‌رسد. از این‌جا منازعات قدرت بیشتر نمود بیرونی می‌گیرد. شاه‌موبد، برادر و وزیر خود، زرد را به عنوان سفیر نزد شهر و می‌فرستد تا آن‌را بر سر پیمان بیاورد. ابزارها و نیروهای شاه‌موبد در این رویارویی قابل تأمل است. باید توجه داشت که شمشیر و لشکر و خشونت‌های متصور از اعمال سپاهیان شاه‌موبد را باید به عنوان آخرین مؤلفه‌های اعمال قدرت در شمار آورد که مطلقاً مدنظر فوکو نبوده است. اساساً توجه فوکو، به نهاد و نیروهایی است که در محوری بجز خشونت عمل می‌کنند. زرد نیز به این نکته‌ها آگاهی دارد پس به ریسمان‌های اخلاقی، فرهنگی و مذهبی چنگ می‌اندازد. «پس آن‌که نامه خسرو بدو داد» (گرگانی، ۱۳۳۷: ۳۵). شهر و نیز خود را از چندین سو در فشار می‌بیند. پیمانی که امضا کرده، سوگندی که به دادار یاد کرده و شاهی که بر خواست خود پافشاری دارد. همچنین فرهنگ و رسوم از او انتظار دارد راه راستی و وفای به عهد پیشه‌کند.

کنون سوگند و پیمان را تو مفروش بجا آور وفا، در راستی کوش

(همان، ۳۶).

۲-۵-۲- ابزارهای اجتماعی

فرهنگ و عناصر سازنده آن، گاه به عنوان ماشینی سرعت‌بخش برای نیل به هدف به کار گرفته می‌شود، گاه همچون مانعی برای کاستن سرعت رقیب؛ به‌طور مثال، شاه‌موبد پس از لشکرکشی، نخست به گفت‌وگو با رقیب روی می‌آورد. می‌کوشد به گفته‌ها و وعده‌هایی وسوسه‌انگیز، دل شهر و را نرم کند و از سویی به کمک هنجارهای فرهنگی و رسوم نیز او را از کرده شرمگین کند. همچنین، ویس پس از گفتگویی چند با زرد، برای رد کردن خواست شاه‌موبد، از هنجارهای اجتماعی و فرهنگ تمسک

می‌جوید تا غلط‌بودن خواسته‌ی شاه را یادآور شود. این یک بازی گفتاری است که نشان می‌دهد ویس نه از موضع ضعف که از موضع قدرت با زرد سخن می‌گوید. ویس طعنه می‌زند که آیا در سرزمین شما، یک زن می‌تواند دو شوهر داشته باشد؟ بعد اشاره به مجلس عروسی خود با ویرو می‌کند و از زرد می‌خواهد از خواست خود عقب‌نشینی کند و به سرزمینش بازگردد.

به‌مرو اندر شما را باشد آیین که یک زن را دو کس آرد به کابین!

که زن خواهد از آنجا کش بود شو؟ ز پاکی شو و زن هر دو بی‌آهو

(همان، ۳۹).

۳-۵-۲- مناسبات اجتماعی و گفتمان قدرت

نشانه‌های فرهنگی در مناسبات و گفتمان قدرت نهادینه شده‌اند. گفتمان فرهنگی به نظام‌های فکری و قواعد آگاهی و مفاهیم، شکل می‌بخشد. گفتمان قدرت، تعیین‌کننده بسیاری از قواعد و آداب سخن‌گفتن، حوزه معناسازی، مشخص کردن هنجار و نابهنجار و خوب و بد است (فوکو، ۱۳۹۲: ۱۲۵). یکی از صحنه‌های داستانی در این منظومه، نمایش چوگان‌بازی بزرگان در مرو است که ویرو و رامین نقش‌بازان اصلی آنند. این صحنه تجلی قدرت است که در مناسبات فرهنگی و نشانه‌های نمایشی معنا می‌پذیرد:

هنر آن روز ویرو کرد و رامین که این زان گوی برد و گاه آن زین

(گرگانی، ۱۳۳۷: ۱۲۶).

ساختار و بافت اجتماعی، یکی از پایگاه‌های استوار و کاربردی در مناسبات قدرت در این منظومه به حساب می‌آید. بر همین اساس، حتی شاه پیش از هر اقدامی، تلاش می‌کند توجیهات پذیرش عمل خود را مهیا سازد. در مناظرات و چالش‌ها، همواره در خلال این متن می‌بینیم یکی از طرفین برای اقناع دیگری، او را به داوری‌های عامه در باب گفتار و کردار ارجاع می‌دهد؛ یا با طرح ترس از خدا و آخرت، سعی می‌کند قاعده را به نفع خود بگرداند.

برای نمونه، شاه‌موید که خود شوی ویس است و البته شاه و حکمران، اما برای تأدیب ویس از جایگاه و نقش فرهنگی برادر او ویرو استفاده می‌کند. این نشانه فرهنگی جایگاه و قدرت اجتماعی است که در این داستان ذکر شده‌است. یادآوری این نکته خالی از لطف نیست که شاه‌موید و ویرو دو دشمن و رقیب هم بوده‌اند که هنوز بین‌شان کینه و کدورت پابرجای است، اما جایگاه ویرو در مناسبات فرهنگی قدرت محفوظ است.

نه از مردم بترسی نه ز یزدان نه نیز از بند بشکوهی و زندان

(همان، ۱۵۹).

۴-۵-۲- نقش دانش و نظام فکری

هر جامعه‌ای برای خود رژیم خاصی از حقیقت و باورهای عام و انگاره‌های کلی مختص خود را در مورد حقیقت دارد. این نظام فکری و ایدئولوژیک، عبارت است از نوع گفتمانی که به آن جامعه اجازه می‌دهد به عنوان مصداق حقیقت، رواج پیدا کند. مکانیسم‌هایی که فرد را قادر می‌سازد اتفاقات و رخدادها را تفسیر کند (تاجیک، ۱۳۸۳: ۱۵۲). باور به سرنوشت و بخت، یکی از عناصر کلیدی نظام فکری جوامع کهن و ادبیات کلاسیک به تبعیت از آن می‌باشد. در این منظومه می‌خوانیم، زمینه‌ساز پیدایش عشق رامین به ویس، بخت است، شانس بود که پرده از عماری کنار زد تا چشم رامین به روی ویس بیفتد؛ چنان که فوکو استدلال می‌کرد: باورها و پندارهای یک نظام فکری، ذیل گفتمان قدرت و دانش قرار می‌گیرند که به شیوه‌های مواجهه با رخدادها و حوادث روزمره شکل می‌بخشد (هنرمند، ۱۳۹۲: ۱۲۸).

نمونه دیگر، آنجا که دایه به خواست ویس گردن می‌نهد، جادویی می‌کند و طلسم شاه‌موبد را زیر خاک نهان می‌سازد. چنان که اشاره‌شد، سرنوشت باز میدان‌داری می‌کند؛ بارانی سخت می‌بارد و آب، زمین را شخم می‌زند و طلسم را با خود می‌برد تا ناکامی موبد جاودانه گردد.

قضا کرد آن زمین را رودخانه بماند آن بند بر شه جاودانه.

هنوز او زنده بود از بخت خودکام فرو مرد از تنش گفתי یک اندام

(گرگانی، ۱۳۳۷: ۷۹).

سرانجام سرکشی رامین و نیروی روزگار، عمر زرد و شاه‌موبد را به پایان می‌رساند تا بازی چرخ، مناسبات قدرت را برهم‌زند و بر آن مهر بی‌ثباتی بکوبد.

زنی پرست پنداری نکو روی که در چاه افکند روزی دو صد شوی.

سپاهی بینی و شاهی ابر گاه پس آن‌گه نه سپه بینی و نه شاه

(همان، ۳۷۲).

۳- نتیجه

در این پژوهش، تلاش‌شد با تکیه بر نظریه میشل فوکو درباره روابط قدرت، به مطالعه و تحلیل روابط درونی شخصیت‌های این داستان از دیدگاه مناسبات قدرت پرداخته‌شود. از آنجا که ویس و رامین داستانی عاشقانه از یک خانواده سلطنتی کهن فارسی را نمایش می‌دهد، بنا بر دیدگاه سنتی و رایج درخصوص حکومت و جایگاه پادشاه، انتظار می‌رفت قدرت به شکلی متمرکز در اختیار شاه باشد و دیگران جز پذیرش امور و دستورات، چاره‌ای نداشته‌باشند؛ لیکن چنان‌که فوکو باور دارد، قدرت عمیقاً ریشه در شبکه جامعه دارد و می‌توان آنرا در تمامی عرصه‌های اجتماع و روابط انسانی ملاحظه کرد. در این داستان، قدرت به‌شکل متکثر و پراکنده در تمام طبقات اجتماع جریان داشت. چنان‌که استدلال‌شد، تمامی افراد در میدان نیرو، تلاش می‌کنند بر سر مواضع خود پافشاری کنند و بر برخورداری‌شان از قدرت صحه بگذارند.

شخصیت‌های اصلی این منظومه، به‌صورت آشکار یا پنهان، همواره بر محور مناسبات قدرت رفتار می‌کنند. هر شخصیت، فارغ از جایگاه سلسله‌مراتبی خود، بسته به موقعیت و وضعیت داستانی با اتکای به عناصر فرهنگی و زبانی، اعمال قدرت یا مقاومت در برابر دیگری دارد. قدرت، مقاومت و آزادی به‌عنوان سه رکن اصلی اندیشه فوکو، به‌طور کامل از ابتدا تا انتهای این داستان قابل مشاهده است. می‌توان گفت عشق ویس و رامین و تداوم آن پررنگ‌ترین نمونه مقاومت و تخطی از هنجارهای اجتماعی و اعمال قدرت شاه‌موبد است. همچنین با مطالعه این داستان بیش‌ازپیش محرز گردید، نقش فرهنگ، هنجارهای حقیقت‌ساز اجتماعی در رفتار تک‌تک افراد نمود درونی و بیرونی دارد. فرهنگ به‌همراه زیرشاخه‌های خود حقیقت، باور، اخلاق و وجوه مذهبی، گاه به‌عنوان عنصری جهت‌بخش و گاه همچون مانع و دست‌انداز بر سر راه کنش و واکنش بازیگران نمایان می‌شود.

۴- منابع

ابراهیمی، مختار و دهیمی‌نژاد، شفا. (۱۳۹۹). تحلیل گفتمان قدرت در داستان سیاوش براساس نظریه قدرت میشل فوکو. فصلنامه علمی-ترویجی ادب فارسی. سال ۱۰. شماره ۲. پیاپی ۲۶. صص ۱۹۱-۲۱۲.

Doi:10.22059/jpl.2020.297557.1639

اسعد گرگانی، فخرالدین. (۱۳۳۷). ویس و رامین. به اهتمام محمدجعفر محبوب. تهران: اندیشه.

اسلامی‌ندوشن، محمدعلی. (۱۳۴۹). آیا «ویس و رامین» یک منظومه ضداخلاقی است؟ مجله نگین، شهریور ۱۳۴۹، شماره ۶۴، صص ۹-۱۱.

- الهامی، فاطمه؛ جهان‌دیده، عبدالغفور؛ رئیسی، محمدریاض. (۱۳۹۹). بررسی و تحلیل تعالیم تصوف بر مبنای نظریه گفت‌مان قدرت میشل فوکو. فصلنامه علمی ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، س ۱۶، ش ۶۰، سال ۱۳۹۹، صص ۴۲-۱۳.
- تاجیک، محمدرضا. (۱۳۸۳). گفت‌مان، پادگفت‌مان و سیاست. چاپ اول، تهران: موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
- جوکار، منوچهر و حیات‌داودی، فاطمه. (۱۴۰۰). بررسی روابط قدرت حکومت، عشق و سرمایه در داستان «ویس و رامین». کهن‌نامه ادب پارسی، فصلنامه علمی، سال ۱۲، شماره ۲، صص ۱۸۵-۲۰۷.
- خالقی، آیتا؛ مظفری، علیرضا؛ نظریانی، عبدالناصر. (۱۴۰۰). کارکرد نحو روایی مدل کنشگران و پیرنگ در منظومه «ویس و رامین». مجله شعرپژوهی بوستان ادب دانشگاه شیراز، مقاله علمی-پژوهشی، سال ۱۳، شماره ۱، پیاپی ۴۷، صص ۱۲۷-۱۴۸. DOI: 10.22099/jba.2020.35333.3567
- داودی، علی‌اصغر. (۱۳۹۰). تحلیل مناسبات قدرت در اندیشه میشل فوکو. فصلنامه مطالعات سیاسی. سال سوم، شماره ۱۲، صص ۹۳-۱۱۶.
- دریغوس، هیوبرت و رابینو، پل. (۱۳۷۸). میشل فوکو فراسوی ساختارگرایی و هرمنوتیک. ترجمه حسین بشیریه. چاپ اول، تهران: نشر نی.
- دلوز، ژیل. (۱۳۸۹). فوکو. ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، چاپ دوم. تهران: نشر نی.
- دهقان، علی و یخدان‌ساز، نازیلا. (۱۳۹۴). گفت‌مان در داستان «مسجد مهمان‌کش» مثنوی با تکیه بر آرای میشل فوکو. فصلنامه علمی-پژوهشی، پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شماره ۳۶، صص ۸۳-۱۰۲.
- رفعت‌خواه، فاطمه؛ تسنیمی، علی. (۱۳۹۵). تحلیل داستان «ویس و رامین» براساس نظریه‌های روایت‌شناسی. یازدهمین همایش بین‌المللی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی. دانشگاه گیلان. دوره ۱۱، ۱۷ و ۱۹ شهریور. صص ۱۷۴۷-۱۷۷۵.
- سلطانی، علی‌اصغر. (۱۳۸۳). قدرت در گفت‌مان و زبان. چاپ اول، تهران: نشر نی.
- شرت، ایون. (۱۳۹۲). فلسفه علوم اجتماعی قاره‌ای. ترجمه هادی جلیلی. چاپ سوم، تهران: نشر نی.
- شیرخدا، طاهره؛ خلیل‌الهی، شهلا؛ فروزانفر، احمد. (۱۳۹۸). واکاوی گفت‌مان قدرت در داستان رستم و اسفندیار از منظر فوکو. فصلنامه علمی جامعه‌شناسی. دوره ۷، شماره ۲.
- ضمیران، محمد. (۱۳۷۸). میشل فوکو: دانش و قدرت. چاپ اول. تهران: هرمس.
- طغیانی، اسحاق؛ پوده، آزاده. (۱۳۹۴). تحلیل روان‌شناختی منظومه «ویس و رامین» براساس نظریه «لیبدوی» فروید و «فردیت» یونگ. فصلنامه علمی-تخصصی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد. سال پنجم. ش ۱۶، صص ۹۰-۷۷.
- فوکو، میشل. (۱۳۸۱). نیچه، تبارشناسی و تاریخ. ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده. چاپ اول، تهران: نشر نی.
- فوکو، میشل. (۱۳۹۲). دیرینه‌شناسی دانش. ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده. چاپ دوم، تهران: نشر نی.
- فوکو، میشل. (۱۴۰۰). تئاتر فلسفه. ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده. چاپ پنجم، تهران: نشر نی.
- گالبرایت، جان کنت. (۱۳۸۱). آناتومی قدرت. ترجمه محبوبه مهاجر. چاپ اول، تهران: سروش.
- مشایخی، عادل. (۱۴۰۱). تبارشناسی خاکستری است: تأملاتی درباره روش فوکو. چاپ دوم، تهران: نشر نی.
- مک‌کارتی، ای. دی. (۱۳۸۸). معرفت به مثابه فرهنگ. ترجمه کمال خالقی‌پناه و دیگران. چاپ اول، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- نوابخش، مهرداد؛ کریمی، فاروق. (۱۳۹۱). واکاوی مفهوم قدرت در نظریات میشل فوکو. فصلنامه مطالعات سیاسی. دوره ۱، شماره ۳، صص ۴۹-۶۴.
- هنرمند، سعید. (۱۳۹۲). درآمدی بر فوکو: جستاری درباره قدرت، گفت‌مان، آگاهی، تاریخ و فضا. چاپ اول، تهران: جوان.